

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde lise öğrencileri arasında psikoaktif madde kullanım yaygınlığı ve risk etkenleri, 1996-2015

Mehmet ÇAKICI,¹ Deniz ERGÜN,² Ebru ÇAKICI,³ Çise ONUR⁴

ÖZ

Amaç: Bu çalışma KKTC lise öğrencileri arasında madde kullanım yaygınlığını, 1996-2015 izleme döneminde madde tercihlerinin değişimini ve yasa dışı madde kullanımı ile ilgili risk etkenlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. **Yöntem:** Araştırma Mayıs-Haziran 2015'te KKTC'deki 2079 10. sınıf lise öğrencileri arasında yapılmıştır. Araştırmanın anket formu 'Alkol ve Diğer Maddelerle ilgili Avrupa Okulları Araştırma Projesi' (ESPAD) soruları temel alınarak hazırlanmıştır. Çalışmada 1996, 1999, 2004 ve 2011 yıllarında yapılan diğer lise çalışmalarında uygulanan anket formunun benzeri kullanılmış ve veriler bu çalışmalar ile karşılaştırılarak verilmiştir. **Bulgular:** Çalışmada yaşam boyu en az bir kez sigara içme oranı 1996'da %45.7 iken 2015'te %33'e ve alkol kullanımının da 1996'da %80.8 iken 2015'te %70.7'ye düştüğü belirlenirken, yasa dışı madde kullanımının 1996'da %2'den 2015'te %5.2'ye yükseldiği görülmüştür. Uçucu madde ve sedatif-hipnotik hap kullanımı yıllara bağlı olarak düşme eğilimi gösterse de, sigara ve alkolden sonra en yaygın kullanılan maddelerdir. Esrar ve sentetik kannabinoidin en çok kullanılan yasa dışı madde olduğu belirlenmiştir. Ekstazi deneme oranının da geçmişe göre son yıllarda yine artma eğilimine geçtiği görülmüştür. Yasa dışı madde kullanımının oluşumunda erkek olmak, 17 ve üstünde yaşta bulunmak, okulda yıl kaybinin olması, sigara ve alkol kullanımı bulunması ve sarhoş olmak risk etkenleri olarak saptanmıştır. **Sonuçlar:** Araştırma sonuçları KKTC lise gençleri arasında psikoaktif madde kullanım oranlarının Avrupa ülkelerine ve ABD'ye göre daha düşük olduğunu belirlemekle birlikte, yasa dışı madde kullanımında artış olduğunu göstermektedir. KKTC lise gençliğinde özellikle sigara ve alkol kullanımına yönelik önleme programları hazırlanması yanında, uçucu maddeler, esrar, sentetik kannabinoid ve ekstazi kullanımına yönelik önlemler alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. (Anadolu Psikiyatri Derg 2017; 18(5):428-437)

Anahtar sözcükler: Psikoaktif madde kullanımı, yaygınlık, risk etkenleri, lise öğrencileri

The prevalence and risk factors of substance use among high school students in Turkish Republic of Northern Cyprus, 1996-2015

ABSTRACT

Objective: This study was carried out to determine the prevalence of substance use, changing substance preference in between 1996-2015 follow up period, and risk factors related to illegal substance use among high school students in TRNC. **Methods:** The study was conducted among 2079 grade 10 high school students in TRNC in May and June 2015. The questionnaire of the study was based on questions from the 'European Schools Research Project on Alcohol and Other Drugs' (ESPAD). The similar form was used in previous 1996, 1999, 2004 and 2011 high school studies and data was given in comparison with those studies in TRNC. **Result:** In this study decreased was seen at least once lifetime smoking rate from 45.7% in 1996 to 33% in 2015 and alcohol use from 80.8% in 1996 to 70.7% in 2015, but illegal substance use was increased from 2% in 1996 to 5.2% in 2015. The use of volatile substances and sedative-hypnotic tablets tend to decline due to years, but they are the most common substances after cigarette and alcohol. Cannabis and synthetic cannabinoid are the most commonly used illicit sub-

¹ Prof. Dr., ² Dr., ³ Doç. Dr., ⁴ Uzm. Psk., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü

Yazışma adresi / Correspondence address:

Prof. Dr. Mehmet ÇAKICI, Yakın Doğu Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Lefkoşa 96002 Kıbrıs

E-mail: mehmet.cakici@neu.edu.tr

Geliş tarihi: 31.01.2017, Kabul tarihi: 01.02.2017, doi: 10.5455/apd.257281

Anatolian Journal of Psychiatry 2017; 18(5):428-437

stances. It has been found that the trial rate of ecstasy has increased rapidly in recent years. The risk factors for illicit drug use are being male, being 17 and older, failing grade, smoking and alcohol use, having been drunk. **Conclusion:** The result of the study indicates that the rate of psychoactive substance use among high school students in TRNC is lower than in European countries and USA. But there is an increase in use of illicit substances. Especially in the high school youth of TRNC, besides smoking and alcohol use, volatile substances, cannabis, synthetic cannabinoid and ecstasy should be taken into consideration for prevention program. (*Anatolian Journal of Psychiatry* 2017; 18(5):428-437)

Keywords: psychoactive substance use, prevalence, risk factors, high school students

GİRİŞ

Günümüzde psikoaktif madde kullanımının dünyada giderek yaygınlaşması nedeniyle insan sağlığını bedensel ve zihinsel bakımdan güçsüz hale getiren sosyal sorunların en önemlilerinden biridir.¹ Tüm toplumlar kendi kültürlerini tehdit eden bu soruna yönelik olarak son yıllarda önlemler almaya yönelmişlerdir. Özellikle son yıllardaki çalışmalar, madde deneme yaşının erken yaşlarda başlaması nedeniyle, risk gruplarının başında gelen ergenlere ve hatta daha erken yaş dönemlerine yoğunlaşmıştır.²⁻⁵ Gelişim dönemlerinden ergenlik döneminde özellikle risk alma davranışı sık görülmekte ve madde kullanımı da bu risk davranışlarından en önemlilerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁻⁸ Erken yaşlarda alkol, sigara ve diğer psikoaktif maddelerin (DPM) denemesi madde kötüye kullanımı ve madde bağımlılığı için bir risk etkeni olarak görülmektedir.⁹⁻¹¹

Avrupa'da 35 ülkenin yer aldığı psikoaktif madde kullanımının liselerde yaygınlığının araştırıldığı Avrupa Okullar Anket Çalışması'nda (ESPAD) yaşam boyu sigara içme oranı %16-66, alkol kullanım oranı %35-96 ve yasa dışı madde kullanım oranı %6-37 olarak belirlenirken; yasa dışı maddeler arasında esrarın yaygınlığı %4-37 arasında bulunmuştur.⁵ Madde kötüye kullanımı ile ilgili Amerika Ulusal Enstitüsü'nün liselerde yaptığı bir çalışmada ise, alkol (%58.2) ve esrar (%34.9) en sık kullanılan maddeler arasında yer almıştır.¹² Türkiye'de 8045 kişinin yer aldığı, tütün, alkol ve DPM yaygınlığının bakıldığı bir çalışmada ise, 15-25 yaş grubunda tütün kullanımı %40.6, alkol kullanımı %25.9 ve DPM kullanımı %5.9 olarak saptanmıştır.¹³ Benzer şekilde Türkiye'de aynı yaş gruplarında yapılan başka çalışmalarda yaygınlığı en yüksek olan maddenin alkol, daha sonra tütün olduğu bulunmuştur.^{14,15} ABD'dan Baltimore-Maryland, Hindistan'dan Delhi, Nijerya'dan Ibadan, Güney Afrika'dan Johannesburg ve Çin'den Şangay şehirlerini kapsayan ve 15-19 yaşları arasındaki 2332 genci kapsayan çalışmada alkol %44.6, tütün %26.2, esrar kullanımı %17.9 olarak saptanmıştır.¹⁶ Dünya'da birçok yerde gençler arasında

en fazla tercih edilen yasa dışı maddenin esrar olduğu, daha sonra sırayla amfetamin ve ekstazinin yer aldığı görülmektedir.^{5,12,14,16}

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) psikoaktif madde kullanımı ile ilgili lise çalışmaları 1996, 1999, 2004 ve 2011 yıllarında yapılmış ve bu çalışmalarda öğrencilerin yaşam boyu tütün kullanma yaygınlığı %26.8-47.2, alkol %75.6-85.9 ve DPM %5.5-10 arasında bulunmuştur.¹⁷⁻²⁰ Son yıllarda lise derecesinde öğrenim gören öğrenciler arasında yapılan çalışmalar, madde kullanımının Kıbrıs'ın kuzeyi yanında güney kesiminde de giderek arttığını göstermektedir.⁵ Lise çalışmaları özellikle sigara, alkol ve DPM deneme yaşının 11'e kadar indiğini ve öğrencilerin alkol, esrar, ekstazi ve eroïn kullanımına başlama yaşında 1996 yılına göre artış olduğunu göstermektedir.²⁰ Sentetik cannabinoid kullanımı Türkiye'de ve KKTC'de son yıllarda popüler hale gelmiştir. Çok hızlı yaygınlık oranı gelişen ve kullanılan adıyla 'bonzai' olarak bilinen sentetik cannabinoid kullanımının 2011 yılında KKTC'de yapılan lise çalışmasında esrar kullanımını geçtiği görülmüştür.²⁰

KKTC'de 2003, 2008, 2013 ve 2015 yıllarında yapılan ev yaygınlık çalışmalarında da en sık kullanılan maddenin esrar olduğu, ekstazi, kodeinli şurup ve yatıştırıcı-sakinleştirici ilaç kullanımının da yaygın olarak kullanılan diğer maddeler arasında yer aldığı belirtilmiştir.²¹⁻²⁴ Sentetik cannabinoid kullanımının ise, 2013 ve 2015 yıllarındaki ev çalışmalarında esrardan sonra en sık kullanılan yasa dışı madde olduğu da görülmüştür.^{23,24} Kıbrıs'ın küçük bir ülke olmasının psikoaktif maddelerin ulaşılabilirliğini artırdığı ve yeni maddelerin hızlı bir şekilde yayılmasına neden olduğu bildirilmiştir.¹⁷ Aynı zamanda Kıbrıs'ın coğrafi konumu gereği doğudan batıya giden yasa dışı madde ticaretinin rotası üzerinde yer alması toplum içerisinde yasa dışı madde kullanımının yaygınlaşmasında başka bir neden olarak gösterilebilir.²⁵

Psikoaktif madde kullanımının yaygınlığını etkileyen sosyodemografik etkenler incelendiğinde erkek olmak,^{14,2,26} düşük anne-baba eğitim düzeyi,²⁷ anne-babanın ikisinin de yaşamıyor olma-

Anadolu Psikiyatri Derg 2017; 18(5):428-437

sı²⁸ ve düşük sosyoekonomik düzey²⁹ risk etkenleri olarak görülmektedir.

Bu çalışma, KKTC lise öğrencileri arasında psikoaktif madde kullanım yaygınlığını, yıllara göre değişen madde tercihlerini ve madde kullanımı ile ilgili risk etkenlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca bu çalışma, 1996,¹⁷ 1999,¹⁸ 2004¹⁹ ve 2011²⁰ yıllarında lise öğrenimini sürdüren öğrenciler arasında yapılan çalışmalarda aynı anket formu ve aynı yöntem kullanılması nedeniyle 19 yıllık bir izleme çalışması niteliğindedir.

YÖNTEM

Araştırmanın evreni ve örneklemi

Bu çalışma KKTC Başbakanlık Uyuşturucu ile Mücadele Komisyonu'nun isteği doğrultusunda Lefkoşa Psikiyatri Merkezi (LEPİM) tarafından liselerde psikoaktif madde kullanımının önlenmesine yönelik çalışmalar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın evrenini KKTC'de Genel Orta Öğretim Dairesine bağlı 18 devlet, 8 özel, Mesleki Teknik Öğretim Dairesine bağlı 12 meslek lisesinde eğitimini sürdürmekte olan öğrenciler oluşturmuştur. 2014-2015 yılı Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Ortak Hizmetler Dairesi tarafından derlenen eğitim istatistiklerine göre, KKTC'de Genel Orta Öğretim Dairesine ve Mesleki Teknik Öğretim Dairesine bağlı 11490 lise öğrencisi öğrenimini sürdürmektedir. Bu öğrencilerin 2972'si 10. sınıf öğrencisidir. Araştırmanın evreninin küçük ve kolay ulaşılabilir olması nedeniyle tüm 10. sınıf öğrencilerinin çalışmaya alınması planlanmıştır.

Anket Formu

Bu çalışmada kullanılan anket soruları KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi tarafından değerlendirilmiş ve yazılı onay alınmıştır. Çalışmanın anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bulunan sosyodemografik özellikleri belirlemeye yönelik sorular araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. İkinci bölümde yer alan sorular sigara, alkol ve DPM kullanımına yönelik olup ESPAD soruları temel alınarak hazırlanmıştır.^{30,31} Bazı sosyodemografik sorular daha eklenerek anket formu 1996,¹⁷ 1999,¹⁸ 2004,¹⁹ ve 2011²⁰ yıllarında liselerde yapılan çalışmalarda kullanılan şekli temel alınmıştır.

Uygulama

Okulların farklı bölgesel ve sosyoekonomik özellikler gösterebileceği öngörülerek, her okulda anket uygulaması yapılması planlanmıştır.

Anatolian Journal of Psychiatry 2017; 18(5):428-437

Çalışma, uygulamadan önce eğitim verilen sekiz anketör tarafından yürütülmüştür. Anketörler sınıfa girdiklerinde öğrencilerin rahat yanıt vermesi için öğretmenler sınıftan dışarı çıkartılmıştır. Anketörler aydınlatılmış onam formunu öğrencilere dağıtmış ve anket formu ile ilgili bilgi vermiştir. Anket formu gönüllülük temeline göre doldurulmuştur. Çalışmanın yapıldığı dönemde sınıfta o gün olmayan mazeretli öğrenciler bulunması ve iki özel okulun araştırmaya onay vermesi nedeniyle örneklem 2079 öğrenciden oluşmuştur.

İstatistiksel yöntem

Yaygınlık verileri benzer yöntemle yapılan ve aynı anket formunun kullanıldığı 1996,¹⁷ 1999,¹⁸ 2004¹⁹ ve 2011²⁰ yıllarında yapılan lise çalışmaları ile karşılaştırılarak verilmiştir. Çalışmada betimleyici istatistiksel yöntemleri ve kategorik değişkenlerin karşılaştırılmasında ki-kare istatistiksel yöntemi kullanılmıştır. Cinsiyet, yaş, doğum yeri, gelir düzeyi, yıl kaybı, sigara-alkol kullanımı, sarhoş olmak gibi değişkenlerin yasa dışı madde kullanımı oluşumundaki risk etkenleri lojistik regresyon analizi ile incelenmiştir.

BULGULAR

Araştırmaya katılan 2079 öğrenciden 1079'u (%52.1) kadın, 991'i (47.9) erkekti. 1872 (%90.5) öğrenci 15-16 yaş grubunda, 197 (%9.5) öğrenci 17 yaş ve üzerindedir. Öğrencilerin 1491'i (%75.5) KKTC, 485'i (%24.5) Türkiye doğumluydu. 1003 (%48.8) öğrenci ailesinin aylık gelirini 'iyi' olarak belirtirken, 1053 (%51.2) öğrenci 'kötü' olarak bildirmiştir. 1545 (%74.3) öğrenci yıl kaybı yaşamazken, 534 (%25.7) öğrenci yıl kaybının olduğunu belirtmiştir.

Sigara içme

Bu çalışmada, KKTC 10. sınıf öğrencileri arasında yaşam boyu en az bir kez sigara içme oranı %33, son 12 ayda içme oranı %23.6, son 30 günde %14.7 olarak bulunmuştur. Erkek öğrenciler (%36) kadın öğrencilere (%29.1) göre daha fazla sigara içtiği saptanmıştır ($\chi^2=11.32$, $df=1$, $p=0.001$). On yedi yaş ve üzerindeki öğrencilerin (%43.7), 15-16 yaş grubuna göre daha fazla sigara içtiği görülmüştür ($\chi^2=12.63$, $df=1$, $p<0.001$). Öğrenciler en çok sigara kullanımını meraklı (%13.7), sıkıntılı (%11.1) ve sinirliliğini yatıştırmak (%5.6) için kullandığı belirlenmiştir. Ailesinin gelirini 'kötü' olarak bildiren öğrenciler (%35.5) 'iyi' olarak bildirenlere (%29) göre ($\chi^2=8.88$, $df=1$, $p=0.003$), yıl kaybı olan öğrenciler (%43.3) yıl kaybı olmayanlara (%28.5) göre ($\chi^2=39.66$, $df=1$, $p<0.001$) daha

fazla sigara içmişlerdir. Alkol kullanan öğrenciler (%40.5) kullanmayanlar (%13.8) ile karşılaştırıldığında, daha fazla sigara içmenin ($\chi^2=143.84$, $df=1$, $p<0.001$) olduğu görülmüştür (Tablo 1).

Alkol kullanımı

Öğrencilerin yaşam boyu alkol kullanım oranı %70.7 iken, son 12 ayda %62 ve son 30 günde %40.9 olarak bulunmuştur. Öğrencilerin en az bir kez sarhoş olma oranı %33.3'tür. Erkek öğrencilerin (%75.4) kadın öğrencilere (%64) göre daha fazla alkol kullandığı saptanmıştır ($\chi^2=31.31$, $df=1$, $p<0.001$). On yedi yaş ve üzerindeki öğrenciler (%75.1) ve 15-16 yaş grubundaki (%68.7) öğrenciler arasında alkol kullanım oranı benzer bulunmuştur ($\chi^2=3.46$, $df=1$, $p=0.063$). Alkol kullanım oranı doğum yeri açısından karşılaştırıldığında, KKTC'de doğanların (%72.8) Türkiye doğumlulara (%57.1) göre daha fazla alkol kullandığı belirlenmiştir ($\chi^2=42.28$, $df=1$, $p<0.001$). Öğrenciler alkolü daha çok evde (%30.4), sokakta-parkta (%11.3) ve kafe-barda (%10.2) kullandıklarını bildirmişlerdir. Ailelerinin gelir düzeyi ve alkol kullanım oranı karşılaştırıldığında, gelir düzeyini 'kötü' olarak değerlendiren öğrencilerin (%72.9) 'iyi' olarak değerlendirenlere (%65.5) göre ($\chi^2=13.34$, $df=1$, $p<0.001$) daha fazla alkol kullandığı bulunmuştur. Öğrencilerin sınıf geçme özellikleri incelendiğinde de, yıl kaybı olan öğrencilerin (%76.4) olmayanlara (%66.9) göre ($\chi^2=16.99$, $df=1$, $p<0.001$) daha fazla alkol kullandığı belirlenmiştir. Sigara içenlerin (%86.9) içmeyenlere (%60.9) göre daha fazla alkol kullandıkları ($\chi^2=143.84$, $df=1$, $p<0.001$) bulunmuştur (Tablo 1).

DPM kullanımı

Öğrencilerin yaşam boyu herhangi bir DPM kullanım oranı %7.3 olarak bulunmuştur. Öğrenciler arasında en çok kullanılanlar DPM, sakinleştirici-yatıştırıcı ilaçlar (%3.2), uçucu maddelerdir (%2.9). İlk denenen DPM'nin uçucu maddeler olduğu belirtilmiştir. Kullanma nedenleri incelendiğinde öğrenciler DPM'yi sinirliliğini gidermek (%13), rahatlamak (%6.5), arkadaş içtiği için (%5.1) ve denemek (%4.2) için kullandıklarını bildirmişlerdir. Öğrenciler arasında sigara içenlerin (%16.4) içmeyenlere (%3.5) göre ($\chi^2=7.15$, $df=1$, $p<0.001$), alkol kullananların (%9.2) kullanmayanlara (%4.2) göre ($\chi^2=14.43$, $df=1$, $p<0.001$), sarhoş olanların (%16.3) olmayanlara (%3.6) göre ($\chi^2=97.70$, $df=1$, $p<0.001$) daha fazla DPM kullandıkları saptanmıştır. DPM kullanımı ve bazı sosyodemografik özellikler karşılaştırıldığında, erkek öğrencilerde, 17 yaş ve üzerindeki (%16.8) öğrencilerde ve yıl kaybı

olanlarda daha fazla DPM kullanımı belirlenmiştir (Tablo 1).

Yasa dışı madde kullanımı

Öğrenciler arasında en çok bilinen yasa dışı maddelerin sentetik kannabinoid (85.6), esrar (%85.2), kokain (%83) ve eroin (%82) olduğu görülmüştür. Öğrencilerin yaşam boyu yasa dışı madde kullanım oranı %5.2 olarak bulunmuştur. Yasa dışı maddeler arasında %2.7 kullanım oranı ile esrar ve %2.3 oranı ile sentetik kannabinoid kullanımı en yüksek kullanılan maddelerdir. Sentetik kannabinoid (%1) ve esrar (%0.7) ilk denenen yasa dışı maddeler olarak görülmüştür. Esrar ve sentetik kannabinoidin daha çok 14-17 yaş grubunda başladığı görüldükçe, bu maddelerin başlangıç yaşının da 11 yaşının altına kadar indiği belirlenmiştir. Alkol-sigara kullananların kullanmayanlara ve sarhoşluk deneyimi yaşayanların yaşamayanlara göre daha fazla oranda yasa dışı madde kullandığı görülmüştür (Tablo 1). Yasa dışı madde kullanımının oluşmasında erkek olmak, 17 ve üstünde yaşta bulunmak, yıl kaybının olması, sigara ve alkol kullanımı bulunması, sarhoşluk deneyimi yaşanması risk etkenleri olarak bulunmuştur (Tablo 2).

TARTIŞMA

Çalışma KKTC'de lise gençleri arasında madde kullanımının önemli bir sorun olarak sürdüğünü göstermiştir. KKTC'de lise gençliği arasında madde kullanımının yaygınlığını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışma, 1996, 1999, 2004 ve 2011 yıllarında madde kullanım yaygınlığı ile ilgili yapılan çalışmalarda olduğu gibi,¹⁷⁻²⁰ bütün liseleri kapsamı, aynı yaş grubuna uygulanması ve aynı soruları içeren anket formu kullanılması nedeniyle 19 yıllık bir izleme araştırması niteliğinde olup, KKTC'deki artış oranlarını ve değişen madde tercihlerini izleyebilmemizi sağlamıştır.

Araştırmamızda öğrenciler arasında yaşam boyu en az bir kez sigara içme %33 oranında bulunmuştur. 1996 yılında bu oran %47.2 iken,¹⁷ 1999'da %40.6'ya,¹⁸ 2004'te¹⁹ %35.2'ye ve 2011'de²⁰ %26.8'e düştüğü görülmüştür. KKTC'deki öğrenciler arasında sigara içme oranı ESPAD Projesi çerçevesinde 1995 yılında 26 ülkede,³⁰ 1999 yılında 31 ülkede,³¹ 2011 yılında 36 ülkede³² benzer yöntemle aynı yaş grubunda yapılan çalışmaların sonuçları ile karşılaştırıldığında, KKTC'deki sigara içmenin ESPAD ülkelerinin tümünden düşük olduğu belirlenmiştir. Daha önceki yıllarda olduğu gibi,¹⁷⁻²⁰ ESPAD ülkeleriyle karşılaştırıldığında yalnız KKTC'de

Tablo 1. 2015 yılı madde kullanan ve kullanmayan 10. sınıf öğrencilerinin bazı sosyodemografik özelliklerinin karşılaştırılması

		Sigara				Alkol				DPM				Yasa dışı madde			
		İçen %	İçmeyen Sayı	%	Sayı	Kullanan %	Kullanmayan Sayı	%	Sayı	Kullanan %	Kullanmayan Sayı	%	Sayı	Kullanan %	Kullanmayan Sayı		
Cinsiyet	Kadın	29.1	313	70.9	763	64.0	689	36.0	387	6.2	64	93.8	967	2.8	29	97.2	1003
	Erkek	36.00	357**	64.0	634**	75.4	747**	24.6	244**	9.4	87	90.6	834*	7.9	73**	92.1	850**
Yaş	16 yaş ve altı	31.2	584	68.8	1288	68.7	1286	31.3	586	6.8	121	93.2	1652	4.5	80	95.5	1695
	17 yaş ve üzeri	43.7	86**	56.3	111**	75.1	148	24.9	49	16.8	30*	83.2	149*	12.2	22**	87.8	158**
Doğum yeri	Kıbrıs	31.9	475	68.1	1061	72.8	1086**	27.2	405**	7.3	102	92.7	1299	4.8	67	95.2	1336
	Türkiye	33.2	161	66.8	324	57.1	277	42.9	208	7.9	37	92.1	429	5.1	24	94.5	443
Aylık gelir	İyi	29.0	309	70.7	744	65.5	657	34.5	346	7.2	72	92.8	922	4.8	48	95.2	947
	Kötü	35.5	356*	64.5	647*	72.9	768*	27.1	285*	8.1	77	91.9	875	5.5	52	94.5	902
Okulda sene kaybı	Var	43.3	231**	56.7	303*	76.4	408**	23.6	126**	11.8	59**	88.2	439**	4.2	62	95.8	1402
	Yok	28.9	440	71.5	1105	66.9	1033	33.1	512	6.3	92	93.7	1371	8.0	40**	92.0	460**
Alkol	Kullanan	40.5	583**	59.5	858**	-	-	-	-	9.2	126**	90.8	1243**	6.6	91**	93.4	1283**
	Kullanmayan	13.8	88	86.2	550	-	-	-	-	4.2	25	95.8	567	1.9	11	98.1	579
Sigara	İçen	-	-	-	-	86.9	583**	13.1	88**	16.4	105**	83.6	537**	12.3	79	87.7	564
	İçmeyen	-	-	-	-	60.9	858	39.1	550	3.5	46	96.5	1273	1.7	23	98.3	1298
Sarhoş olma	Olan	53.0	350**	47.0	310**	-	-	-	-	16.3	103**	83.7	527**	12.4	78**	87.6	551**
	Olmayan	22.6	321	77.4	1098	-	-	-	-	3.6	48	96.4	1283	1.8	24	98.2	1311
Diğer psikoaktif madde	Kullanan	69.5	105**	30.3	46**	83.4	126**	16.6	25**	-	-	-	-	69.4	102	30.6	45
	Kullanmayan	29.7	537	70.3	1273	68.7	1243	31.1	567	-	-	-	-	-	-	100.0	1810
Yasa dışı madde	Kullanan	77.5	79**	22.5	23**	89.2	91**	10.8	11**	69.4	102	30.6	45	-	-	-	-
	Kullanmayan	30.3	564	69.7	1298	68.9	1283	31.1	579	-	-	100.0	1810	-	-	-	-

*: p<0.05; **: p<0.001

Tablo 2. 1996, 1999, 2004, 2011 ve 2015 yıllarında yapılan yaygınlik çalışmalarında yasa dışı psikoaktif madde kullanımının oluşmasındaki risk etkenlerinin çok değişkenli logistik regresyon analizi ile incelenmesi

Demografik değişkenler	1996		1999		2004		2011		2015	
	Kullanan / Kullanmayan	Odds oranı %95 GA	Kullanan / Kullanmayan	Odds oranı %95 GA	Kullanan / Kullanmayan	Odds oranı %95 GA	Kullanan / Kullanmayan	Odds oranı %95 GA	Kullanan / Kullanmayan	Odds oranı %95 GA
Cinsiyet (erkek/kız)	5.66	2.82-11.34**	1.02	0.80-5.94	1.57	1.12-2.20*	4.07	2.52-6.58**	2.97	1.97-4.61**
Yaş (17 üstü/16 ve altı)	3.67	1.68-8.01**	0.97	0.96-0.99	1.89	1.21-2.95*	2.29	1.47-3.55**	2.95	1.79-4.86**
Doğum yeri (Kıbrıs/Türkiye)	1.93	1.07-3.49*	1.7	0.39-7.51	-	-	1.45	2.32-0.91	1.08	0.67-1.74
Ailenin gelir düzeyi (kötü/iyi)	1.30	0.75-2.25	1.03	1.02-1.04	-	-	1.09	1.66-0.71	1.13	0.77-1.66
Sene kaybı (var/yok)	4.58	2.63-7.99**	1.07	1.00-1.14*	-	-	3.80	2.48-5.81**	1.97	1.30-2.97**
Sigara (içen/içmeyen)	6.16	3.42-11.09**	6.98	2.39-20.42**	6.36	4.44-9.12	15.65	10.05-24.35**	7.74	4.81-12.44
Alkol (kullanan/kullanmayan)	3.79	1.36-10.56**	2.61	0.59-11.59	-	-	6.83	4.37-10.68**	4.34	2.17-8.68**
Sarhoş (olmak/olmamak)	7.05	3.59-13.83**	3.28	1.17-9.14**	3.49	2.44-5.00*	7.90	5.13-12.15**	7.73	4.84-12.35**

*: $p < 0.05$; **: $p < 0.001$; GA=Güven Aralığı

Tablo 3. 1996,¹⁷ 1999,¹⁸ 2004,¹⁹ 2011²⁰ ve 2015 yıllarında KKTC lise gençleri arasında psikoaktif madde kullanımı yaşam boyu yaygınlik oranları

	1996 Yaygınlik araştırması (s=2215)		1999 Yaygınlik araştırması (n=641)		2004 Yaygınlik araştırması (n=2267)		2011 Yaygınlik araştırması (n=2114)		2015 Yaygınlik araştırması (n=2079)	
	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı
Alkol	80.8	1789	79.7	512	85.9	1947	75.6	1598	70.7	1469
Sigara	47.2	1045	40.6	260	35.2	797	26.8	566	33.0	686
Sedatif-hipnotik	3.2	70	4.7	30	2.4	54	2.9	61	3.2	66
Uçucu madde	4.6	101	3.3	21	3.3	74	4.8	101	2.9	60
Esrar	1.6	35	2.1	13	2.2	49	2.5	52	2.7	56
Sentetik kannabinoid	-	-	-	-	-	-	2.7	57	2.3	47
Ekstazi	0.6	13	0.7	4	1.8	40	1.2	25	1.7	35
Alkol-hap	0.6	13	0.7	4	1.9	43	1.1	23	1.6	33
Kokain	0.6	13	0.7	4	0.7	15	0.9	19	1.3	27
Eroin	0.5	11	0.3	2	0.6	13	1.0	21	1.2	24
Kodeinli şurup	-	-	-	-	0.5	11	1.2	25	1.2	24
Anasteroid	0.2	4	0.5	3	0.2	4	0.1	2	0.9	18
Amfetamin	0.2	4	0.7	4	0.3	6	0.6	12	0.8	16
LSD	0.3	6	0.7	4	0.3	6	0.5	10	0.8	16
Herhangi bir madde	5.5	121	8.3	53	8.0	181	9.1	192	7.3	151
Yasa dışı madde	2.0	44	2.5	16	3.2	72	4.9	103	5.2	108

sigara içme oranının %50'nin altında olduğu görülmüştür.

Çalışma gençler arasında yaşam boyu en az bir kez alkol kullanımının %70.7 olduğunu ortaya koymuştur. Alkol kullanımı KKTC'deki geçmiş lise çalışmaları¹⁷⁻²⁰ ile karşılaştırıldığında benzer bir şekilde alkol kullanma oranlarının diğer psikoaktif maddelere göre daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. KKTC genelinde 13-65 yaş grubunda yapılan bir ev çalışmasında da yaşam boyu en az bir kez alkol kullanma oranı %82.1 olarak bulunmuştur.²¹ Türkiye'de dokuz ilde yapılan bir taramada 15-17 yaş grubunda yaşam boyu alkol deneme yaygınlığı %45,³³ 18-30 yaş arasında %31.9 oranında bulunmuştur.³⁴ Kıbrıs Rumları arasında aynı yaş grubunda yaşam boyu en az bir kez alkol kullanımı lise öğrencilerinin %88'inde bulunmuştur.⁵ KKTC'deki alkol kullanım özelliklerinin ortak tarihi ve kültürel geçmişi olan Türkiye'den daha çok coğrafi komşusu Güney Kıbrıs'a benzediği görülmektedir. KKTC'nin turistik bir ada olması, toplum genelinde alkolün bir eğlence biçimi olarak algılanması ve ailelerin kendi çevrelerinde çocuklarının alkol kullanımına izin vermesi toplumda alkolün yüksek oranda kullanılmasına yol açmaktadır.²¹

KKTC'deki lise çalışmalarında yaşam boyu herhangi bir DPM deneme oranında 1996'dan¹⁷ 1999'a¹⁸ artış olduğu belirlenmiş, sonraki yıllarda ise belirgin değişiklik olmadığı görülmüştür. Yasa dışı madde kullanımında 1996'dan¹⁷ itibaren bugüne kadar artış eğilimi sürmüştür. Yaşam boyu en az bir kez yasa dışı madde kullanımı 1996'da¹⁷ %2, 1999'da¹⁸ %2.5, 2004'te¹⁹ %3.2 ve 2011'de²⁰ %4.9 iken; 2015'teki bu çalışmada %5.2'ye yükseldiği görülmektedir.

Tüm lise çalışmaları karşılaştırıldığında, değişen yıllara göre madde tercihlerinde de değişiklikler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada sigara ve alkolden sonra en yaygın kullanılan maddenin uçuca maddeler olduğu ve yıllara bağlı olarak düşme eğilimi gösterdiği saptanmıştır. Uçuca maddelerin diğer maddelere göre yasal ve ulaşılabilirliğinin kolay olmasının bu maddelerin daha yaygın kullanılmasına yol açtığı bildirilmiştir.³⁵ KKTC'de olduğu gibi, Türkiye'de yapılan çalışmalarda da en yaygın kullanılan maddelerin başında uçuca maddeler gelmektedir.³⁶⁻³⁸ Güney Amerika'da lise gençleri arasında yapılan bir çalışmada sigara ve alkolden sonra ilk veya ikinci sırada tercih edilen maddenin uçuca madde olduğu bildirilmiştir.³⁹

Lise gençlerinde sedatif-hipnotik hap kullanımı 1996'dan,¹⁷ 1999'a¹⁸ artış gösterirken, 2004'te¹⁹

en düşük düzeyine geldiği ve 2011²⁰-2015 çalışmaları arasında ise artış eğilimine geçtiği görülmüştür. KKTC genelinde 2000 yılından sonra sedatif-hipnotik hap kullanımına KKTC Sağlık Bakanlığı denetimi getirilerek üç kopyalı yeşil reçete uygulamasına bağlanması bu maddelerin kullanımında azalma sağlarken, son yıllardaki denetim eksikliği sedatif-hipnotik hap kullanımının tekrar artmasına neden olmuştur.

KKTC lise çalışmaları incelendiğinde yıllara bağlı olarak yaşam boyu en az bir kez esrar kullanımının sürekli olarak arttığı görülmüştür. Bu çalışmada esrar kullanımının %2.7 ile en çok kullanılan yasa dışı madde olduğu görülmüştür. 2015 yılında yapılan toplum genelinde yaygınlık çalışmasında esrar kullanımının %4.5 olduğu görülmüştür.²⁴ Bu çalışmada olduğu gibi tüm raporlarda, lise araştırmaları ve bağımlılarla yapılan çalışmalarda KKTC'de en çok kullanılan yasa dışı maddenin esrar olduğu belirlenmiştir.^{17,18,21,24} Türkiye'de yapılan lise çalışmalarında da en fazla kullanılan yasa dışı madde esrardır.^{33,34,36,38}

Sentetik kannabinoidin son yıllardaki çalışmalarda yaygın bir şekilde KKTC lise öğrencileri arasında kullanıldığı görülmektedir.¹⁷⁻²⁰ Esrardan sonra en çok kullanılan yasa dışı maddenin sentetik kannabinoid olduğu anlaşılmaktadır. Ancak son 30 gündeki kullanıma bakıldığında sentetik kannabinoid kullanımının esrar kullanımı ile benzerlik gösterdiği belirlenmiştir. KKTC'de giderek yayılan sentetik kannabinoid kullanımının kolay bulunabilmesi ve ucuz olması nedeniyle KKTC'de hızlı bir şekilde yayıldığı görülmektedir. Türkiye'de yayınlanan 2012 Raporda sentetik kannabinoidin Türkiye'ye KKTC'nin yanı sıra Avrupa ve Çin'den geldiği bildirilmektedir.⁴⁰

Çalışmada kokain, eroin, amfetamin, LSD, ekstazi ve anabolizan steroidlerin yaşam boyu kullanım yaygınlığının %0.6-2.0 arasında olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular 1996'daki¹⁷ %0.2-0.6 ve 1999'daki¹⁸ %0.3-0.7 oranlarına göre daha yüksektir. Bu maddeler arasında en yüksek oranda kullanılan madde ekstazidir. Ekstazi kullanımında 1996'dan¹⁷ 2004¹⁹ yılına kadar üç kat artış dikkat çekmektedir. 2011 yılındaki çalışmada¹⁹ ekstazi kullanımında düşme görülse de, bu çalışmada %2 ile en yüksek kullanım düzeyine çıkmıştır. 2004¹⁹ yılına kadar KKTC yasalarında, ekstazi yasa dışı bir madde olarak yoktu. Dolayısıyla 2004'e kadar olan bu eksiklik nedeniyle ekstazi kullanımı artmış, ancak yasalarda yasak bir madde olarak yer alması sonrasında 2004'ten¹⁹ sonra 2011²⁰ yılına kadar bir düşme eğilimi görülmüştür. Ancak son yıllarda

KKTC lise öğrencileri arasında ekstazi kullanımında hızlı bir artış olduğu görülmüştür. Ekstazi ve benzer uyarıcı maddelerin kullanımının tüm dünyada arttığı bildirilmiştir.^{36,41-43}

Bu çalışmada erkek öğrencilerin madde deneme oranı kız öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Tüm lise araştırmalarında da benzer eğilim göze çarpmaktadır.^{17,18} Türkiye³⁸ Avrupa ülkeleri³⁰ ve ABD⁴¹ çalışmalarında da erkekler arasında kullanımın daha yüksek olduğu bulunmuştur. Çalışmamızda geçmiş yıllardan farklı olarak sedatif-hipnotik hap kullanımının kız öğrencilerde de erkek öğrenciler kadar olduğu görülmektedir. 1996,¹⁷ 1999¹⁸ ve 2004¹⁹ lise çalışmalarında da sedatif-hipnotik hap kullanımı kızlar arasında erkeklere göre daha yüksektir.^{17,18} Ögel ve arkadaşları sedatif-hipnotik hapların evde bulunabilen ilaçlar olduğunu ve bu maddelere kızlar tarafından da ulaşımın kolay olabildiğini bildirmişlerdir.³⁸

Çalışmaya katılmayan ve okulda bulunmayan öğrencilerin bulunması bu tür bir yaygınlık çalışmasının psikoaktif madde kullanma oranlarını daha düşük düzeyde bulmamıza yol açabilmektedir. Çalışma KKTC'deki bütün gençleri de kapsamamaktadır. Benzer yaş grubunda eğitim görmeyen gençler de çalışma kapsamının dışın-

da kalmaktadır. KKTC gençliğinin psikoaktif madde kullanım profilini gösterebilmek için daha geniş yaş aralığını içeren ve eğitimi sürdürmeyen gençleri de kapsayan çalışmalar yapılmalıdır.

Araştırma sonuçları KKTC lise gençleri arasında psikoaktif madde kullanım oranlarının Avrupa ülkelerine ve ABD'ye göre daha düşük olduğunu belirlemekle birlikte, son 19 yılda yasa dışı madde kullanımında artış olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu çalışma birçok psikoaktif madde çeşidinin kullanımında da artış eğilimi bulunduğunu göstermektedir. KKTC lise gençliğinde özellikle alkol deneme oranlarının yüksek bulunması önleme programlarında alkol kullanımı üzerinde yoğunlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. DPM arasında ise uçucu maddeler, esrar, sentetik kannabinoid ve ekstazi kullanımına yönelik önlemler alınmalıdır. KKTC'de lise gençleri arasında belli aralıklarla yaygınlık çalışmalarının yinelenmesi hem KKTC'deki madde kullanım oranlarındaki değişmeyi izleyebilmemizi, hem de tercih edilen maddeleri belirleyerek önleme programlarında hangi konuların daha fazla vurgulanması gerektiğini bize gösterecektir.

Yazarların katkıları: M.Ç.: Konuyu bulma, planlama, araştırmanın yapılması, istatistik, makalenin yazımı; D.E.: Literatür tarama, araştırmanın yürütülmesi, istatistik, makalenin yazımı; E.Ç.: Planlama, araştırmanın yürütülmesi, makalenin yazımı; Ç.O.: Literatür tarama, makalenin yazımı.

KAYNAKLAR

1. United Nation Office On Drugs and Crime. World Drug Report 2016; URL:https://www.unodc.org/doc/wrdr2016/world_Drug_Report_2016_Web.pdf (Erişim tarihi: Kasım 24, 2016).
2. Swendsen J, Burstein M, Case B, Conway K P, Dierker L, He J, Merikangas KR. Use and abuse of alcohol and illicit drugs in US adolescents. Arch Gen Psychiatry 2012; 69(4):390-398.
3. Birhanu AM, Bisetegn TA, Woldeyohannes SM. High prevalence of substance use and associated factors among high school adolescents in Woreta Town, Northwest Ethiopia: multi-domain factor analysis. BMC Public Health 2014; 14:1186.
4. Reddy P, Resnicow K, Omardien R, Kambaran N. Prevalence and correlates use among high school students and in South Africa and United States. Am J Public Health 2007; 97(10):1859-1864.
5. EMCDDA and ESPAD. ESPAD Report 2015: Result from the European school survey project on alcohol and other drugs. EMCDDA-ESPAD Joint Publications, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2016.
6. Lindberg LD, Boggess S, Porter L, Williams S. Teen Risk Taking: A Statistical Portrait. Washington, DC: Urban Institute, 2000.
7. Arnett J. Reckless behavior in adolescence: a developmental perspective. Devel Rev 1992; 12:339-373.
8. Feldstein SW, Miller WR. Substance use and risk taking among adolescents. J Ment Health 2006; 15(6):633-643.
9. Chen C, Storr CL, Anthony JC. Early-onset drug use and risk for drug dependence problems. Addict Behav 2009; 34(3):319-322.
10. Wagner FA, Anthony JC. From first drug use to drug dependence: developmental periods of risk for dependence upon marijuana, cocaine, and alcohol. Neuropsychopharmacol 2002; 26(4):479-488.

11. Grant BF, Dawson DA. Age at onset of alcohol use and its association with DSM-IV alcohol abuse and dependence: results from the national longitudinal alcohol epidemiological survey. *J Subs Abuse* 1997; 9:103-110.
12. National Institute on Drug Abuse. High School and Youth Trends, 2016. 16 Kasım 2016 tarihinde <https://www.drugabuse.gov/publication/drugfacts/high-school-youth-trends> adresinden edinilmiştir.
13. İlhan MN, Arıkan Z, Kotan Z, Tunçoğlu T, Pınarçı M, Taşdemir A, ve ark. Türkiye'de genel popülasyonda tütün, alkol, madde kullanımı ve ilaç yanlış kullanımının prevalansı ve sosyo-demografik belirleyicileri. *Nöropsikiyatri Arşivi* 2016; 53:205-212.
14. Ögel K, Taner S, Eke CY. Onuncu sınıf öğrencileri arasında tütün, alkol ve madde kullanım yaygınlığı: İstanbul örnekleme. *Bağımlılık Dergisi* 2006; 7(1):18-23.
15. Arslan HN, Terzi Ö, Dabak Ş, Pekşen Y. Substance, cigarette and alcohol use among high school students in the provincial center of Samsun, Turkey. *Erciyes Med J* 2012; 34(2):79-84.
16. Olumide AO, Robinson AC, Levy PA, Mashimbye L, Brahmmbhatt H, Lian Q, et al. Predictors of substance use among vulnerable adolescents in five cities: findings from the well-being of adolescents in vulnerable environments study. *J Adolesc Health* 2014; 55:39-47.
17. Çakıcı M, Çakıcı E. KKTC Lise Gençliğinde Uyuşturucu Madde kullanımının Yaygınlığı-1996 Lefkoşa: KKTC Başbakanlık Devlet Basımevi, 2000.
18. Çakıcı M, Çakıcı E. KKTC Lise Gençliğinde Uyuşturucu Madde kullanımının Yaygınlığı-1999 Lefkoşa: KKTC Başbakanlık Devlet Basımevi, 2000.
19. Çakıcı M, Çakıcı E, Eş A. KKTC lise gençliğinde uyuşturucu madde kullanımının yaygınlığı-2004. *Anadolu Psikiyatri Derg* 2010; 11:121-127.
20. Eş A. Lise Öğrencilerinde Sigara, Alkol ve Psikoaktif Madde Kullanımı ile Stresle Baş Etme Yöntem ve Kontrol Odağı İlişkisi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lefkoşa, Yakın Doğu Üniversitesi, 2015.*
21. Çakıcı M, Çakıcı E, Bekiroğulları Z, Tatlısu Ö. Kuzey Kıbrıs'ta Madde Kullanımının Yaygınlığı. Lefkoşa: Kıbrıs Ruh Sağlığı Derneği Yayınları, Dört Renk Press, 2003.
22. Çakıcı M, Çakıcı E, Karaaziz M, Tutar N, Eş A. KKTC'de psikoaktif maddelerin kullanım yaygınlığı ve risk etkenleri. *Bağımlılık Dergisi* 2014; 15(4):156-166.
23. Çakıcı M, Tutar N, Çakıcı E. The prevalence and risk factors of psychoactive drug use in Turkish Republic of Northern Cyprus:2003-2013. *Anadolu Psikiyatri Derg* 2016; DOI: 10.5455/apd.226191.
24. Çakıcı M, Çakıcı E, Karaaziz M, Bayramoğlu RÖ, Taşçioğlu G. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Psikoaktif Madde Kullanımının Yaygınlığı Raporu, 2015. *Yayınlanmamış Rapor.*
25. Boyiadjis G. Step for prevention of drug abuse: Findings of pancyprian general population surve. Cyprus: Kenthea Publication, 2004, p.11.
26. Swendesen J, Conway KP, Degenhardt L, Dieker L, Glantz M, Jin R, et al. Socio-demographic risk factors for alcohol and drug dependence: the 10-year follow-up of the national comorbidity survey. *Addiction* 2009; 104(8):1346-1355.
27. Small E, Suzuki R, Maleku A. The impact of family and parental education on adolescents' substance abuse: a study of U.S. high school seniors. *Social Work Public Health* 2014; 29(6):594-605.
28. Ewing BA, Osilla KC, Pedersen ER, Hunter SB, Miles JNV, D'Amico EJ. Longitudinal family effect on substance use among an at-risk adolescent sample. *Addict Behav* 2015; 41:185-191.
29. Lemstra M, Bennet NR, Neudorf C, Kunst A, Nannapaneni U, Warren LM, et al. A meta-analysis of marijuana and alcohol use by socioeconomic status in adolescents aged 10-15 years. *Can J Public Health* 2008; 99(3):172-177.
30. Hibbel B, Anderson B, Bjarnason T, Kokkevi A, Morgan M, Narusk A. The 1995 ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) Report: Alcohol and Other Drugs Use Among Students in 26 European Countries. The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN), Council of Europe, Co-operation Group to Combat Drug Abuse and Illicit Trafficking in Drugs (Pompidou Group); Modin Tryck AB, Stockholm September 1997.
31. Hibbel B, Andersson B, Ahiström S, Balakireva O, Bjarnason T, Kokkevi A, et al. The 1999 ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) Report: Alcohol and Other Drugs Use Among Students in 30 European Countries. The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN), Council of Europe, Co-operation Group to Combat Drug Abuse and Illicit Trafficking in Drugs (Pompidou Group); Modin Tryck AB, Stockholm December 2000.
32. Hibbel B, Guttormsson U, Ahlström S, Balakireva O, Bjarnason T, Kokkevi A, et al. The 2011 ESPAD report: substance use among students in 36 European countries, Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, Stockholm. May 2012.
33. Ögel K, Çorapçoğlu A, Sır A, Tamar M, Tot S, Doğan O, ve ark. Dokuz ilde ilk ve ortaöğretim öğrencilerinde tütün, alkol ve madde kullanım yaygınlığı. *Türk Psikiyatri Derg* 2004; 15(2):112-118.
34. Sevinçok L, Küçükardalı Y, Dereboy Ç, Dereboy F. Genç erkeklerde madde kullanımı: Sosyodemografik özellikler ve psikiyatrik tanılar. *Türk Psikiyatri Derg* 2000; 11(1):40-48.

35. Pandina R, Hendren R. Other drugs of abuse: inhalants designer drugs and steroids. BS McCrady, EE Epstein (Eds), Addictions: A Comprehensive Guidebook, New York: Oxford University Pres, 1999, p.171-184.
36. Yazman U. Lise gençliğinin psikoaktif maddelere bakış ve kullanım oranlarının Türkiye-İstanbul örneği ile incelenmesi. Uzamanlık Tezi, İstanbul, 1995.
37. Ögel K, Tamer D, Evren C, Çakmak D. Gençlerde madde kullanım yaygınlığı ve özelliklerinin değerlendirilmesi: 2001 araştırma sonuçları. İstanbul: Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği, Yayın No. 2, 2001.
38. Ögel K, Taner S, Eke C, Erol B. İstanbul Onuncu Sınıf Öğrencileri Arasında Tütün, Alkol ve Madde Kullanımının Yaygınlığı Raporu. İstanbul: Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği, Yayın No. 15, 2005.
39. Hynes-Dowell M, Mateu-Gelabert P, Barros HM, Delva J. Volatile substance misuse among high school students in South America. Substance Use and Misuse 2011; 46:27-34.
40. TUBİM. National Drug Report 2012, Ankara, Department of Anti-Smuggling and Crime Publications, 2012.
41. Johnston LD, O'Malley PM, Bachman JG, Monitoring the future: National survey results on drug use 1975-1999. National Institute on Drug Abuse. NIH Publication No 00-4803, 2000.
42. Yacoubian GS, Arria AM, Fost E, Wish ED. Estimating the prevalence of ecstasy use among juvenile offenders. J. Psychoactive Drugs 2002; 34:209-213.
43. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi. Madde Kullanımı Üzerine Ulusal Değerlendirme Çalışması. 6 Büyük Şehirde Elde Edilen Sonuçlar. Türkiye Proje Ofisi, Ankara, 2004.